

РЕЦЕНЗИЯ

за труда на доц. д-р Ана Стойкова Стойкова на тема:

"МЪЧЕНИЯТА НА СВ. ГЕОРГИ ПОБЕДОНОСЕЦ В ЮЖНОСЛАВЯНСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА ТРАДИЦИЯ"

за присъждане на научната степен "Доктор на филологическите науки"

по специалност 2.1. Филология, "Българска литература
(стара българска литература)"

от проф. дфн Анисава Милтенова

Направление за стара българска литература, Институт за литература, БАН

Темата за житията на св. Георги Победоносец в славянската ръкописна традиция не е намерила досега своята цялостна разработка и еднозначно тълкуване. Сама по себе си тази тема проблематизира един извънредно важен аспект не само в средновековната българската литература, но в балканските и славянските литератури – как и в каква форма функционира един от най-популярните култове в Европа, какви трансформации претърпяват отделните произведения, кои сред тях са преведени най-рано, как се възприемат и съответно – как се вписват в историко-литературния процес през вековете.

Трябва да се изтъкне, че представеният за рецензиране труд представлява първо по рода си комплексно изследване на агиографските паметници, представляващи жития-мъчения (според възприетата терминология *Acta Martyrum*) на св. Георги Победоносец. Значимостта на темата е безспорна както поради изобилието от изворови данни, които да бъдат поставени във филологически и същевременно културно-антропологичен контекст, така и поради факта, че южнославянската традиция заема важно място в цялостната картина на средновековната книжнина за светеца.

Трудът на Ана Стойкова е плод на многогодишно натрупване и трудоемко проучване на материал от книгохранилища и архивохранилища в Европа. Поради сложността на темата и поради факта, че славянската традиция в голяма степен е останала встрани от вниманието на византолозите, или е

представена частично или недостатъчно, е било необходимо авторката да извърви целия път на извороведското изследване – да издири всичко, което е известно в научната литература не само за гръцките първоизвори, но за цялата блискоизточна традиция, за да могат да се разкрият корените на славянските архетипи. Непременно трябва да се подчертае изключително изчерпателното представяне на източниците и тяхното задълбочено познаване. Не на последно място десетките публикации и изследвания на византолози и ориенталисти по темата са събрани и обследвани щателно, с голяма последователност и с критичен прочит.

Трудът се състои от предговор, три глави, заключение и библиография (380 с.) и от приложение, в което се съдържа издание на текстовете (276 с.). Въведението и първата глава, озаглавена “Възникване и ранна история на култа към св. Георги. Географски произход и културноисторически контекст” са посветени на източниците за ранното разпространение на почитането към светеца, хипотезите за произхода на култа и съдбата на гроба и мощите, като са сумирани и културноисторически сведения за раннохристиянското мъченичество с цел да бъде изяснена връзката на култа с него. Намирам тази страна на труда за много актуална, на фона на други трудове, получили висока оценка в централите по медиевистика, очертавайки съвременната тенденция – да се преодолее двуизмерността в разглеждането на писменото наследство – то да не остава затворено в кръга на тясно филологическото проучване или на културологичния ракурс. Добре проличава отличната осведоменост на авторката по отношение на разнообразните източници и научните коментари към тях, нейната способност да открива динамиката на различните интерпретации. Убедително е заключението, че писмените свидетелства отразяват контаминация между два и повече ранни култа, които показват многовековно развитие и наслагване на мотиви, в това число и следи от почитания на езически божества.

Втората глава под заглавие “Агиографската традиция – проучване, ръкописи, преписи, съдържание” представлява обзор на цялостната известна ръкописна традиция. Изворите са наистина обилни и с голяма вариативност, затова техният преглед и систематизиране изисква обширни познания и много

обстойно проучване. Естествено най-голямо място е отделено на източниците на т.нар. мъчение от Дадианов тип (*Passio prima*), което е най-популярно в славянската книжнина и което има няколко варианти и многократни редакционни промени. Представени са проучените текстове в гръцката (още от най-ранния фрагмент в т.нар. Виенски палимпсест – Cod. 954, V в.), в латинската и блискоизточните средновековни литератури – сирийска, коптска, арабска, етиопска, арменска – което дава пълна представа за разпространението на произведението.

Третата глава “Мъченията на св. Георги в южнославянските средновековни литератури” заема централно място в труда. Тя е разделена на десет подглави и заключение на текстологическото изследване. В началото са проследени датите от календара, които са свързани с почитането на култа към св. Георги и текстовете, които са свързани с тези дати. Направени са интересни наблюдения за варирането на датите през вековете, като се подчертава значението на празника 26 ноември, свързан с константинополската традиция. В следващите две подглави: “Пространните мъчения на св. Георги в южнославянската ръкописна традиция“ и “Синаксарните жития на св. Георги в южнославянската ръкописна традиция” са анализирани на първо място преводите на две староизводни жития – т.нар. първо мъчение от Дадианов тип (*Passio prima*) и второто мъчение от Дадианов тип, както и новоизводните преводи на мъчението, приписвано на Пасикрат, произведението на Симеон Метафраст, междинните и контаминирани редакции чак до дамаскинарската традиция, която е накратко спомената. Обект на изследване са също така нестишните и стишните жития в славянския пролог.

Южнославянските преписи на *Ранното мъчение* (*Passio prima*) са въведени в научно обръщение за пръв път в цялост, а тяхното сравнително проучване представлява ценен принос. Текстологическото изследване се откроява със своята прецизност и щателна аргументация. Анализът (в който се коригират някои по-ранни проучвания) включва ясно и точно разделение на преписите по групи, обосноваване на отделните преводи и редакции и най-важното – хипотези относно архетипите на преводите. Изследването запълва

една съществена празнина в медиевистиката, като показва за пореден път изключителното значение на славянската – и по-конкретно на южнославянската – традиция за общата история на възникването и функционирането на агиографията в християнския свят. В сравнение с запазените гръцки преписи славянските преписи от първа и втора редакция пазят по-архаичен и несъхранен текст във византийската традиция. Архетипа на *Ранното мъчение (Passio prima)* без съмнение възстановява липсващо звено в цялостната история на текста, което е ценен принос. Най-рано преведено, достигнало да нас в три славянски превода и четири редакции, с други думи – спечелило голяма популярност, *Ранното мъчение* според заключението на А. Стойкова възхожда към гръцки прототип, свързан с Изтока. Според компаративното проучване на някои обкръжаващи текстове изводът е напълно обоснован, тъй като те носят сходни отличителни черти. Логично е допуснато, че средището, където е направен превода би могло да е свързано с Йерусалим или Синай. На стр.198 е представена схема на взаимоотношението между преписите и редакциите на *Passio prima*, която дава ясна представа за сложността на историята на текста.

Не по-малко задълбочено е изследвано второто мъчение от Дадрианов тип, в светлината на дискусиата дали то е преведено от гръцки или от латински. За първи път е направен текстологически анализ на наличните преписи, като А. Стойкова категорично заключава, че преводът е старобългарски от гръцки първообраз (версия на *Passio prima*, с ограничено разпространение във византийски ръкописи) и че съчинението се помества в календарни сборници или в такива, предназначени за манастирско четиво.

Също за пръв път е въведено в науката житието, което се приписва на Пасикрат (т.нар. Нормативен текст, в подглава 6), което по своите композиционни и стилови особености се вписва в проудкцията през XIV в. Уточнен е неговият архетип и времето по което е преведено, като се предполага, че е включено в атонски по произход или търновски пред-Евтимиев сборник. Впоследствие към него са добавени две слова на Григорий Цамблак (първото – на сръбска почва, а второто – на молдовска) и постепенно се създава цял цикъл от произведения в балканските календарни сборници. Мъчението от

Метафрастовия менологий е поредното произведение, което е анализирано от А. Стойкова за пръв път много сполучливо. Продължение на това проучване са двете контаминирани редакции между Метафраството мъчение и мъчението на Пасикрат, които обединяват извадки от двете произведения. Открит е евентуалният автор на първата контаминирана редакция – Божидар Вукович, който през 1520 г. създава своята “Книга за пътници”, с което допълнително е обогатена традицията през Късното средновековие.

Специално искам да отбележа, че характеристиката на сборниците (обкръжаващия състав на мъченията на св. Георги) в частта “Ръкописният контекст на гръцките и славянски преписи на *Passio prima*”, а и по-нататък в труда – са обхванати всички пресечни точки между възникването на една определена редакция и нейното разпространение. Аргументирана е връзката между текст и ръкопис, която е обусловена от спецификите на съставите. Съдържанието на ръкописите има убедителни и задълбочено обосновани характеристики, направени от А. Стойкова, като трябва да се подчертае, че голямата част от преписите са видяни *de visu* или по копия (дигитални или на микрофилм). Пролитчава професионализма в определението на жанрово-композиционното единство на текстове и състави – и тяхната евентуална аудитория според предназначението им.

Ана Стойкова разгръща своя анализ в широк диапазон от прочити спрямо различни, но хармонични парадигми спрямо византийските, блискоизточните и славянските извори и историята на текста. Обектът на труда – мъченията на св. Георги – представлява сложна амалгама от преводи и редакции, които в голяма степен не са изследвани и познати в съвременната палеославистика. По отношение на методологията трябва да се изтъкне, че поради факта, че много от детайлите в традицията на текста са неочевидни на пръв поглед за читателя и даже за специалиста, те придобиват смисъл в отграничаването на епизодите, в тяхното изброяване и сравнение. Много нагледно те са представени в таблиците (напр. на стр. 101-102), както и в приложението. Епизодите са поставени в контекста на присъствието и/или отсъствието на определени мотиви в групите преписи. Някои от епизодите са

разгледани специално с оглед на техния произход и паралелите им с други творби; интересни находки са съпоставките с близоизточни текстове, които без съмнение имат най-близки аналогии със славянската традиция. Намирам този подход за много сполучлив и резултатен, отговарящ на спецификата на изследваните текстове.

Бих казала – типично за авторката на труда – тя не се е ограничила само с данните за изследваните ръкописи, нито с текстологичния анализ, но е подхождала интердисциплинарно спрямо отражението на мотивите в преводните произведения спрямо култа и неговата специфика, привличайки широк кръг от данни от почитането на светеца. Демонстрирана е висока ерудираност и последователност в изграждане на изводите.

Изследването има безспорна стойност за медиевистиката и показва една ясно осмислена позиция спрямо въпроси, които (поне по мое мнение), ще бъдат неотменен обект на изследване през следващите десетилетия. Приносите са изведени в края на труда с нужната изчерпателност и научна добросъвестност. Трудът върху мъченията на св. Георги надхвърля проучването на литературната традиция, свързана с един конкретен култ, изгражда едно поле, в което се създава нов тип интердисциплинарно познание. Наред с това не може да не се отбележи, че изследването катализира нови издирвания и разбори (дори и дискуссионни) на агиографията в един много по-широк многоизмерен контекст.

Приложенията имат голяма научна стойност, тъй като представят издание на всички южнославянски текстове на агиографски произведения за св. Георги (староизводни и новоизводни), съпроводени с таблици на съпоставките между тях и гръцките текстове, съпоставки на лексикалните варианти и др.

Авторефератът отговаря напълно на съдържанието на труда. Приносите са сумирани обективно и изчерпателно. Изброените публикации по темата (седем на брой в български и чуждестранни тематични сборници и периодични издания) изпълняват изискванията спрямо практиката на ЗРАС.

В заключение смятам, че трудът има подчертано приносен характер и анализира фактите от славянските преводи и редакции на мъченията на св. Георги в нова светлина. Ще подчертая още веднъж, че темата се отличава с

голяма сложност на проблемното поле, което обхваща най-значимите факти от развоя на ръкописната традиция. Критичната интерпретация на съществуващите концепции (със съответната научна предпазливост) довежда до концептуализиране на заключения, съществени за историята на произведенията, за преводите и редакциите и тяхното възприемане в южнославянска среда. Новият прочит на състава на сборниците и цялостният комплексен анализ показват книжовния живот в неговото динамично развитие. Не са последно място приносният характер на труда се заключава в намерените точни акценти в битуването на творбата на няколко равнища – като развитие на култа, като теми, мотиви и отделни представи, като стил и език. Най-същественят принос е убедителният извод, че южнославянските преводи, техните версии и редакции запълват една значителна празнина във византийската традиция и илюстрират несъмненото значение на славянската традиция.

С пълна убеденост предлагам на почитаемото Научно жури да присъди на доц. д-р Ана Стойкова Стойкова научната степен “Доктор на филологическите науки“ по специалност 2.1. Филология, “Българска литература (стара българска литература)”.

22.09.2015 г.

София

Проф. дфн Анисава Милтенова